

Ewa Olas*

IMMUNITET JURYSDYKCYJNY PAŃSTWA W WYBRANYCH ORZECZENIACH SĄDÓW KRAJOWYCH

I. Wprowadzenie

Normy dotyczące immunitetu państwa zajmują szczególne miejsce w prawie międzynarodowym, bowiem należą do tej nielicznej grupy norm, które są bezpośrednio kształtowane przez orzecznictwo sądów krajowych. Co więcej, ich dotychczasowa ewolucja miała swój początek właśnie w ramach rozstrzygnięć krajowej władzy sądowniczej, choć był to proces długotrwały, a wyroki odbiegające od przyjętej linii orzecznictwa nie zyskały od razu szerokiej aprobaty.

Kwestia immunitetu państwa nie sprawiała początkowo sądom krajowym większych problemów. Zarówno w krajach systemu *common law*, jak i w krajach systemu prawa kontynentalnego powszechnie akceptowana była zasada absolutnego immunitetu państwa. Klasycznym przykładem tej koncepcji jest orzeczenie niemieckiego Trybunału Rzeszy, który w 1922 roku w sprawie amerykańskiego statku handlowego *Ice King* stwierdził, że „gdyby można było zmusić obce państwo do stawiennictwa przed sądami krajowymi również w sprawach prywatnoprawnych, państwo to zostałoby poddane wewnętrznej władzy państwowej, ponosząc uszczerbek na swej międzynarodowej niezależności”¹. W przypadku sporu przed sądem krajowym nie dochodziło zatem do merytorycznego rozpoznania sprawy, niezależnie od tego, jakiego rodzaju działalności państwa ten spór dotyczył.

* Mgr Ewa Olas – doktorantka w Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego i Prawa Europejskiego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

¹ Cyt. za: R. Sonnenfeld, *Immunitet jurysdykcyjny państwa: nowe tendencje i otwarte problemy (uwagi na marginesie projektu kodyfikacyjnego KPM-ONZ)*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1987, nr 159, s. 152. Spośród wcześniejszych orzeczeń można również wymienić wyrok amerykańskiego Sądu Najwyższego w sprawie *The Schooner Exchange v. McFaddon* z 1812 roku oraz brytyjskiego sądu apelacyjnego w sprawach *The Parlement Belge* z 1880 roku i *The Porto Alexandre* z 1919 roku.

Wyjątek na tym tle stanowiło orzecznictwo sądów belgijskich² i włoskich³, które jako pierwsze – już w XIX wieku – zaczęły badać, jakich aktów państwa dotyczy postępowanie, uzależniając od tego rozstrzygnięcie sprawy. Odróżniając działania władcze państwa, związane z wykonywaniem suwerenności (*de iure imperii*), od działań o charakterze prywatnoprawnym (*de iure gestionis*), opowiadały się za immunitetem państwa tylko w tym pierwszym przypadku i torowały w ten sposób drogę teorii immunitetu restryktywnego⁴. Pojawienie się koncepcji immunitetu ograniczonego miało związek ze wzrostem zaangażowania państw w działalność handlową. Reakcją na utworzenie różnego typu agencji rządowych i państwowych przedsiębiorstw, poprzez które państwo działało jako podmiot prawa prywatnego, był sprzeciw wobec jego uprzywilejowanego traktowania w postępowaniu przed sądem⁵. Pozostałe podmioty prawa prywatnego w przypadku sporu z państwem, którego działalność nie dotyczyła wykonywania władzy suwerennej, nie były bowiem równoprawną stroną procesu.

Umowy międzynarodowe dwustronne i wielostronne, zawierające postanowienia ograniczające immunitet państw, pojawiły się niejako w drugiej kolejności⁶. Następnie, począwszy od drugiej połowy lat 70. XX wieku, część państw uregulowała kwestię immunitetu ograniczonego w ramach swego wewnętrznego ustawodawstwa⁷.

² M.in. wyrok sądu w Brukseli w sprawie *Société pour la Fabrication des Cartouches v. Colonel Mutkuroff* z 1888 roku; wyrok Sądu Kasacyjnego w sprawie *Société anonyme des Chemins des Fer Liégeois-Luxembourgeois v. État néerlandais* z 1903 roku; wyrok sądu cywilnego w Charleroi w sprawie *Mannoyer et Bernard v. État français* z 1927 roku. Zob. H. Lauterpacht, *The Problem of Jurisdictional Immunities of Foreign States*, British Year Book of International Law 1951, vol. 28, s. 253–255; I. Sinclair, *The Law of Sovereign Immunity: Recent Developments*, Recueil des Cours 1981, vol. 167, s. 132–134.

³ M.in. wyroki Sądu Kasacyjnego w sprawach *Guttières v. Elmilik* z 1886 roku; *Typaldos, Console di Grecia v. Manicomio di Aversa* z 1886 roku; *Storelli v. Governo della Repubblica francese* z 1925 roku. Zob. H. Lauterpacht, *op. cit.*, s. 251–253.

⁴ Z tą koncepcją nie zgadzali się przedstawiciele doktryny radzieckiej, która pozostała wierna teorii immunitetu absolutnego. Zob. M.M. Boguslavsky, *Foreign State Immunity: Soviet Doctrine and Practice*, Netherlands Yearbook of International Law 1979, vol. 10, s. 167–177. Podobne stanowisko, aż do 2005 roku, tj. do czasu podpisania Konwencji o immunitetach jurysdykcyjnych państw i ich własności z dnia 2 grudnia 2004 roku (Konwencja nie uzyskała jeszcze liczby ratyfikacji wymaganej dla wejścia w życie), zajmowała Chińska Republika Ludowa. Zob. H. Jin, M. Jing-sheng, *Immunities of States and Their Property: The Practice of the People's Republic of China*, Hague Yearbook of International Law 1988, vol. 18, s. 163–181; D. Qi, *State Immunity, China and Its Shifting Position*, Chinese Journal of International Law 2008, vol. 7, no. 2, s. 307–337.

⁵ M.N. Shaw, *International Law*, Cambridge 2003, s. 625.

⁶ M.in. Konwencja brukselska o ujednoczeniu niektórych zasad dotyczących immunitetów statków państwowych z dnia 10 kwietnia 1926 roku (Dz. U. z 1927 r. Nr 7, poz. 27); Konwencja genewska o morzu terytorialnym i strefie przyległej z dnia 29 kwietnia 1958 roku (UNTS vol. 516, s. 205); Europejska konwencja o immunitecie państwa z dnia 16 maja 1972 roku (CETS no. 74).

⁷ Stany Zjednoczone (Foreign Sovereign Immunities Act z 1976 roku), Wielka Brytania (State Immunity Act z 1978 roku), Singapur (State Immunity Act z 1979 roku), Pakistan (State Immunity Ordinance z 1981 roku), Republika Południowej Afryki (Foreign State Immunity Act z 1981 roku), Kanada (Sovereign Immunity Act z 1982 roku), Australia (State Immunity Act z 1985 roku). W ciągu ostatnich kilkunastu lat do państw, które przyjęły ustawodawstwo dotyczące immunitetu państwa, dołączyły ponadto Argentyna (Statute on the Immunity of Foreign States before Argentine

Pewien paradoks stanowi fakt, iż regulację ustawową wybrały przede wszystkim kraje systemu *common law*, podczas gdy sądy państw systemu prawa kontynentalnego odwołują się w swoich rozstrzygnięciach głównie do orzecznictwa.

Orzeczenia sądów krajowych nie stanowią źródła prawa międzynarodowego, jednak trudno nie zauważyć, że wywierają wpływ na kształtowanie się tego prawa. Kwestią dyskusyjną jest natomiast, jaką rolę spełnia krajowa judykatura w kształtowaniu tych norm, w szczególności norm dotyczących immunitetu państwa. Innymi słowy, czy orzecznictwo sądów krajowych stanowi jedynie jeden z dowodów na istnienie określonych norm prawa międzynarodowego, czy też w rzeczywistości władza sądownicza te normy w mniejszym lub większym stopniu kreuje.

Wydaje się, że jest to kwestia o kluczowym znaczeniu w kontekście orzeczeń sądów krajowych w sprawach cywilnych, w których pozwanemu państwu odmówiono immunitetu, powołując się na naruszenie norm *iuris cogentis*. Najbardziej znane tego typu rozstrzygnięcie zapadło w sprawie *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*, a jego konsekwencją było postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości (dalej jako Trybunał lub MTS).

II. Sprawa immunitetów jurysdykcyjnych państwa przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości (*Niemcy v. Włochy: interwencja Grecji*)

Postępowanie w sprawie immunitetów jurysdykcyjnych państwa zostało wszczęte na skutek skargi Republiki Federalnej Niemiec złożonej w dniu 23 grudnia 2008 roku przeciwko Republice Włoskiej, której zarzucono, że poprzez swą praktykę sądową narusza zobowiązania międzynarodowe wobec Niemiec⁸. Państwo niemieckie wskazało mianowicie, że w ciągu ostatnich lat nagminnie odmawiano mu immunitetu w postępowaniach przed włoskimi sądami. Punkt kulminacyjny tego procesu stanowiła sprawa *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*, dotycząca odszkodowania za deportację i przymusową pracę podczas drugiej wojny światowej, w której Sąd Kasacyjny stwierdził jurysdykcję sądów włoskich. Skutkiem orzeczenia był wzrost liczby postępowań przeciwko Niemcom przed sądami włoskimi, inicjowanych przez osoby poszkodowane w konfliktach zbrojnych, i kolejne niekorzystne dla tego państwa wyroki. Skarga dotyczyła również czynności egzekucyjnych podjętych wobec niemiecko-włoskiego centrum wymiany kulturalnej Villa Vigoni, stanowiącego własność niemiecką na terenie Włoch. Kolejny zarzut związany był z próbą wyegzekwowania przez greckich obywateli wyroków sądów greckich we Włoszech.

Republika Federalna Niemiec domagała się stwierdzenia przez MTS, że umożliwienie dochodzenia roszczeń przeciwko państwu niemieckiemu, wynikających z naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego dokonanych przez Trzecią Rzeszę podczas drugiej wojny światowej, stanowiło naruszenie zobowiązań międzynarodowych poprzez

Tribunals z 1995 roku), Izrael (Foreign State Immunity Law z 2008 roku) i Japonia (Act on the Civil Jurisdiction of Japan with respect to a Foreign State z 2009 roku).

⁸ Treść skargi dostępna na stronie internetowej MTS: <http://www.icj-cij.org>.

nierespektowanie immunitetu jurysdykcyjnego państwa. Żądała ponadto, by za naruszające immunitet jurysdykcyjny zostały uznane czynności egzekucyjne dotyczące Villa Vigoni oraz stwierdzenie wykonalności wyroków sądów greckich we Włoszech.

Bezpośrednio zainteresowana wynikiem rozstrzygnięcia była nie tylko Republika Włoska. W dniu 13 stycznia 2011 roku z prośbą o pozwolenie na interwencję zwróciła się do Trybunału Grecja, powołując się na swój interes prawny, który mógłby być narażony przez decyzję w sprawie immunitetów jurysdykcyjnych państwa⁹. Interesów greckich dotyczyło przede wszystkim ostatnie z żądań Niemiec, choć sprawa miała znacznie szerszy kontekst. Wspomniana w skardze sprawa *Ferrini* nie była bowiem pierwszą, która została wszczęta przed sądem krajowym przeciwko Republice Federalnej Niemiec celem dochodzenia roszczeń wynikających z naruszeń prawa międzynarodowego, jakich dopuściła się Trzecia Rzesza podczas drugiej wojny światowej. Podobne sprawy były już wcześniej przedmiotem postępowania przed sądami greckimi, z niekorzystnym wynikiem dla Niemiec. Co więcej, spory dotyczące rekompensaty w związku z naruszeniem norm *iuris cogentis*, w których pozbawiono państwa immunitetu, znane były także w judykaturze sądów amerykańskich.

III. Sprawa *Von Dardel v. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich*

Prawdopodobnie jeden z pierwszych tego typu sporów rozstrzygał sąd Dystryktu Kolumbia już w latach 80. XX wieku. Sprawa dotyczyła szwedzkiego dyplomaty Raoula Wallenberga, który podczas drugiej wojny światowej, we współpracy ze Stanami Zjednoczonymi, ratował węgierskich Żydów przed wywiezieniem do niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych. Stany Zjednoczone nie posiadały wówczas przedstawicieli dyplomatycznych na Węgrzech, dlatego poszukiwały wsparcia dla swych działań ze strony neutralnej Szwecji. Wallenberg przybył do Budapesztu w lipcu 1944 roku jako sekretarz szwedzkiego poselstwa i w ciągu swej półrocznej działalności ocalił blisko 100 tysięcy Żydów. Po zajęciu Węgier przez oddziały radzieckie został w 1945 roku aresztowany, a następnie uwięziony. Jego dalsze losy długo nie były znane. Dopiero w 1957 roku władze radzieckie ujawniły, że Wallenberga wywieziono do Związku Radzieckiego, gdzie był więziony i zmarł w lipcu 1947 roku. Przyznały również, że aresztowanie i informacyjny chaos na temat losów szwedzkiego dyplomaty były działalnością przestępczą. Odpowiedzialnością za te działania obciążono nieżyjącego już wówczas szefa resortu bezpieczeństwa państwa Wiktora Abakumowa. Pomimo tych doniesień, w chwili orzekania nie było całkowitej pewności co do tego, czy i ewentualnie kiedy Wallenberg zmarł.

W lutym 1984 roku przyrodni brat Wallenberga, Guy Von Dardel oraz jego opiekun prawny, Sven Hagstromer zainicjowali przed sądem Dystryktu Kolumbia postępowanie przeciwko Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich, domagając się rekompensaty za aresztowanie, uwięzienie i prawdopodobną śmierć szwedzkiego

⁹ Zgoda na interwencję Grecji została udzielona w dniu 15 lipca 2011 roku. Treść prośby o pozwolenie na interwencję oraz treść zgody na interwencję Grecji również dostępne są na stronie internetowej MTS.

dypłomaty. W odpowiedzi Związek Radziecki powołał się na immunitet jurysdykcyjny i nie wziął udziału w procesie.

Strona powodowa przedstawiła kilka argumentów, które – w jej ocenie – uzasadniały pozbawienie pozwanego państwa immunitetu¹⁰. Na szczególną uwagę zasługują dwa spośród nich. Powodowie wskazali m.in., że integralną częścią amerykańskiego Foreign Sovereign Immunities Act, który reguluje kwestię immunitetów, są pewne standardy prawa międzynarodowego, istniejące zanim jeszcze ta regulacja ustawowa zaczęła obowiązywać. Jednym z nich jest zasada, iż państwo nie może korzystać z immunitetu, jeśli narusza powszechnie przyjęte prawo narodów. Twierdzili również, że Związek Radziecki nie może powoływać się na immunitet, ponieważ się go zrzekł.

Sąd w uzasadnieniu wyroku z dnia 15 października 1985 roku na wstępie zwrócił uwagę, że uregulowanie kwestii immunitetu państwa w Foreign Sovereign Immunities Act miało w zamierzeniu władzy ustawodawczej realizować dwa główne cele. Pierwszym była liberalizacja prawa w zakresie immunitetu państwa poprzez przyjęcie doktryny immunitetu ograniczonego. Drugim było zapewnienie spójnego stosowania prawa poprzez wyeliminowanie wpływu czynników politycznych na przebieg procesu. Ściślej rzecz ujmując, chodziło o wpływ władzy wykonawczej, która udzielała sądom wskazówek co do tego, czy w konkretnej sprawie obce państwo powinno korzystać z immunitetu.

Sąd wskazał następnie, że zasada jurysdykcji uniwersalnej, w przypadku oczywistych naruszeń powszechnie uznanych norm prawa międzynarodowego, nie dotyczy tylko spraw karnych, ale ma również zastosowanie do sporów cywilnych. Stwierdził, że nierespektowanie immunitetu dyplomatycznego Raoula Wallenberga było naruszeniem zasad o fundamentalnym znaczeniu dla całej społeczności międzynarodowej. Zauważył ponadto, że zarówno Stany Zjednoczone, jak i Związek Radziecki są stronami konwencji mających na celu ochronę dyplomatów¹¹, które zostałyby pozbawione skuteczności, gdyby pozwanemu państwu przyznano immunitet jurysdykcyjny. Stając się stroną tych konwencji, Związek Radziecki świadomie potwierdził moc prawną standardów, które wcześniej naruszył.

W dalszej części rozważań sąd odwołał się do § 1605(a)(1) Foreign Sovereign Immunities Act, który stanowi, że państwo może w sposób wyraźny lub dorozumiany zrzec się immunitetu. Wyraźne zrzeczenie się immunitetu następuje zwykle w formie stosownych postanowień umownych. Sąd podkreślił, że znacznie więcej problemów nastręcza interpretacja pojęcia dorozumianego zrzeczenia się immunitetu, bowiem podawane zwykle przykłady nie mają charakteru wyczerpującego. Doszedł do wniosku, że w rozpoznawanej sprawie miał miejsce taki właśnie przypadek. Naruszając powszechnie uznane prawa człowieka oraz zasady immunitetu dyplomatycznego, które z czasem przybrały także formę regulacji traktatowych, a następnie, stając się

¹⁰ Zob. uzasadnienie wyroku Sądu Dystryktu Kolumbia z dnia 15 października 1985 roku w sprawie *Von Dardel v. ZSRR*, 623 F.Supp. 246, International Law Reports, vol. 77, s. 258 i n.

¹¹ Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych z dnia 18 kwietnia 1961 roku (Dz. U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232) oraz Konwencji o zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom z dnia 14 grudnia 1973 roku (Dz. U. z 1983 r. Nr 37, poz. 168).

stroną porozumień międzynarodowych i akceptując w sposób wyraźny te prawa i zasady, Związek Radziecki zrzekł się immunitetu. Co więcej, pozwane państwo, w swej nocie z 1957 roku, samo określiło aresztowanie, uwięzienie i ukrywanie miejsca pobytu Wallenberga mianem działalności przestępczej. Tego rodzaju działania były także sprzeczne z prawem wewnętrznym Związku Radzieckiego.

W konkluzji sąd pierwszej instancji Dystryktu Kolumbia orzekł, że Związkowi Radzieckiemu immunitet jurysdykcyjny nie przysługiwał.

IV. Sprawa *Princz v. Republika Federalna Niemiec*

Zagadnieniem immunitetu państwa w kontekście naruszenia norm *iuris cogentis* sądy amerykańskie zajmowały się także w latach 90. XX wieku. W 1992 roku obywatel amerykański żydowskiego pochodzenia Hugo Princz wystąpił do sądu Dystryktu Kolumbia o odszkodowanie przeciwko Republice Federalnej Niemiec m.in. za przymusową pracę na rzecz Trzeciej Rzeszy.

Powód i jego rodzina zostali aresztowani w 1942 roku na terenach dzisiejszej Słowacji, a następnie zesłani do obozów koncentracyjnych. Pomimo iż byli obywatelami amerykańskimi, nie pozwolono im powrócić do Stanów Zjednoczonych w ramach wymiany więźniów prowadzonej przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż. Rodzice i siostra powoda zginęli w obozie w Treblince. On sam i jego bracia przebywali najpierw w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu, później w Brzezince, świadcząc przymusową pracę na rzecz fabryki I.G. Farben. Powód jako jedyny z rodziny ocalał z holocaustu. Jego bracia zostali zagłodzeni w obozie w Brzezince, natomiast jego skierowano do obozu w Dachau, gdzie wykonywał przymusową pracę dla fabryki Messerschmidt i gdzie doczekał się uwolnienia.

Podkreślenia wymaga fakt, że wystąpienie na drogę sądową nie było pierwszą próbą uzyskania przez pokrzywdzonego finansowej rekompensaty za doznane cierpienia. Wcześniej dwukrotnie, w 1955 roku i w 1984 roku, bezskutecznie starał się bowiem o odszkodowanie na drodze pozasądowej. Fiaskiem zakończyła się też próba dochodzenia roszczenia kanałami dyplomatycznymi. Powód prawdopodobnie miał szansę otrzymać takie odszkodowanie począwszy od 1965 roku aż do 1969 roku, kiedy obowiązywały zmienione kryteria przyznania rekompensaty, jednakże w tym czasie o to nie wystąpił.

Sąd pierwszej instancji Dystryktu Kolumbia orzekł, że pozwanemu państwu nie przysługiwał immunitet, gdyż roszczenie dotyczyło „niekwestionowanych aktów barbarzyństwa”, których dopuszczono się wobec amerykańskiego obywatela tylko z powodu jego żydowskiego pochodzenia¹².

Sąd apelacyjny był omiennego zdania i stwierdził, że państwo niemieckie korzysta w tej sprawie z immunitetu¹³. Wyrok z dnia 1 lipca 1994 roku nie zapadł jednakże

¹² Wyrok Sądu Dystryktu Kolumbia z dnia 23 grudnia 1992 roku w sprawie *Princz v. RFN*, 813 F.Supp 22.

¹³ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego Dystryktu Kolumbia z dnia 1 lipca 1994 roku w sprawie *Princz v. RFN*, 26 F. 3d 1166, *International Law Reports*, vol. 103, s. 594 i n.

jednomyślnie. W opinii odrębnej sędzia P. Wald zauważyła, że droga sądowa jest ostatnim dostępnym dla powoda sposobem dochodzenia roszczeń w obliczu jednoznacznej odmowy Niemiec ugodowego rozwiązania sporu. W jej ocenie postępowanie wobec powoda niewątpliwie naruszało normy prawa międzynarodowego o charakterze bezwzględnie obowiązującym. Poprzez zaangażowanie w działania naruszające normy peremptoryjne państwo w sposób dorozumiany zrzekło się immunitetu w rozumieniu § 1605(a)(1) Foreign Sovereign Immunities Act. Sędzia nie miała też wątpliwości co do tego, że ustawa znajduje zastosowanie, pomimo iż sprawa dotyczy wydarzeń, które miały miejsce, zanim jeszcze to prawo zaczęło obowiązywać. Argumentowała, że z powodu braku jednoznacznych postanowień odnośnie wstecznego zastosowania ustawy kwestią rozstrzygającą jest to, czy w okresie, gdy opisywane zdarzenia miały miejsce, władza wykonawcza zaleciłaby orzekającemu sądowi przyznanie immunitetu pozwanemu państwu. Doszła do wniosku, że byłoby to nieprawdopodobne.

Sędzia zauważyła, że społeczność międzynarodowa jest zgodna, iż zakazy ludobójstwa i niewolnictwa stanowią normy, których derogacja jest niedopuszczalna. Zmuszając powoda do niewolniczej pracy na rzecz fabryk I.G. Farben i Messerschmidt oraz poddając go fizycznym i psychicznym cierpieniom w obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu i Dachau, Trzecia Rzesza działała wbrew tym normom. Istnienie norm *iuris cogentis* zostało ugruntowane po drugiej wojnie światowej, m.in. w toku procesów norymberskich. Sędzia wskazała, że moc obowiązująca norm peremptoryjnych nie jest zależna od zgody pojedynczego państwa, podczas gdy immunitetu państwo może się zrzec, zgadzając się tym samym na jurysdykcję innego państwa. Zdaniem sędzi Wald przeszkody w zastosowaniu wyjątku nie stanowił fakt, iż naruszenie norm bezwzględnie obowiązujących nie zostało w sposób wyraźny wymienione w Foreign Sovereign Immunities Act jako odstępstwo od zasady immunitetu państwa. Działając wbrew normom *iuris cogentis*, państwo musi się bowiem liczyć z odpowiedzialnością za ich naruszenie. W konsekwencji należało przyjąć, że pozwane państwo świadomie zrzekło się immunitetu. Ponadto, w jej ocenie, brak było wystarczających podstaw, by stwierdzić, że zamiarem ustawodawcy było wyłączenie z zakresu tego wyjątku działań państwa sprzecznych z bezwzględnie obowiązującymi normami prawa międzynarodowego.

V. Sprawa *Prefektura Voiotia v. Republika Federalna Niemiec*

W orzecznictwie sądów greckich na szczególną uwagę zasługuje sprawa *Prefektura Voiotia v. Republika Federalna Niemiec*. Sprawa dotyczyła masakry, która miała miejsce w dniu 10 czerwca 1944 roku w wiosce Distomo w regionie Voiotia w południowej Grecji. W odwecie za zabicie przez greckich partyzantów osiemnastu niemieckich żołnierzy oddziały SS wkroczyły do miejscowości, brutalnie mordując dwustu osiemnastu jej mieszkańców i paląc wioskę. Ofiarami były osoby, które nie brały udziału w działalności partyzanckiej – głównie ludzie starsi, kobiety i dzieci.

W dniu 27 listopada 1995 roku prefekt Voiotii, były minister sprawiedliwości, kilkoro ocalałych z masakry oraz krewni ofiar wystąpili do sądu pierwszej instancji

w Leivadii z powództwem o odszkodowanie przeciwko Republice Federalnej Niemiec. Sąd orzekł na korzyść powodów, zasądzając na ich rzecz odszkodowanie w wysokości około 30 mln dolarów¹⁴.

W uzasadnieniu wyroku z dnia 30 października 1997 roku wskazano, że immunitet jurysdykcyjny państwa nie ma charakteru absolutnego, bowiem dotyczy jedynie aktów państwa o charakterze publicznym (*acta de iure imperii*). W przypadku natomiast, gdy państwo dokonuje aktów o charakterze prywatnoprawnym (*acta de iure gestionis*), immunitet mu nie przysługuje. Sąd zauważył ponadto, że siły okupacyjne są zobowiązane przestrzegać norm prawa międzynarodowego dotyczących okupacji wojennej, a zobowiązanie to ma charakter normy *ius cogens*. W konkluzji stwierdził, że państwo, które narusza normy peremptoryjne, zręka się w sposób milczący (*tacitly*) immunitetu. Co więcej, działania państwa, które naruszają normy *iuris cogens*, nie mają charakteru aktów suwerennych i w takim przypadku należy przyjąć, że państwo nie działa jako suweren.

Grecki Sąd Najwyższy (*Areios Pagos*) podzielił stanowisko sądu pierwszej instancji, orzekając wyrokiem z dnia 4 maja 2000 roku, iż państwu niemieckiemu nie przysługiwało w tym przypadku prawo do powoływania się na immunitet jurysdykcyjny¹⁵. Uzasadniając wyrok, odwołał się w pierwszej kolejności do podziału aktów państwa na publiczno- i prywatnoprawne, wskazując równocześnie, iż kluczowe znaczenie dla odpowiedniej kwalifikacji aktu ma ustalenie, czy jest on związany z wykonywaniem suwerennej władzy. W swojej argumentacji wskazał na art. 11 Europejskiej konwencji o immunitecie państwa z dnia 16 maja 1972 roku, który stanowi, iż państwo nie może powoływać się na immunitet w sprawach o roszczenia wynikające z uszkodzenia ciała lub szkody w mieniu, jeżeli uszkodzenie lub szkoda wynikało wskutek zdarzeń, które miały miejsce na terytorium państwa sądu orzekającego oraz jeżeli sprawca był obecny na tym terytorium w czasie, gdy doszło do tych zdarzeń. Sąd uznał, że konwencja stanowi kodyfikację istniejącego prawa zwyczajowego. Zwrócił ponadto uwagę, że zgodnie z brzmieniem powołanego artykułu bez znaczenia jest fakt, czy delikt wynika z działań państwa o charakterze *de iure imperii*, czy też *de iure gestionis*. Stwierdził następnie, że morderstwa, jakich dopuściła się Trzecia Rzesza na terytorium państwa sądu, nie były konieczne dla utrzymania okupacji i stanowiły w istocie nadużycie suwerennej władzy. W konsekwencji, jako

¹⁴ Najważniejsze fragmenty wyroku z dnia 30 października 1997 roku w sprawie *Prefektura Voiotia v. RFN* (137/1997) w tłumaczeniu na język angielski zob. I. Bantekas, *State responsibility in private civil action – sovereign immunity – immunity for jus cogens violations – belligerent occupation – peace treaties*, *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany. Case No. 137/1997. Court of First Instance of Leivadia, Greece, October 30, 1997*, *American Journal of International Law* 1998, vol. 92, s. 765–768; M. Gavouneli, *War Reparation Claims and State Immunity*, *Revue hellénique de droit international* 1997, vol. 50, s. 595–608.

¹⁵ Najważniejsze fragmenty wyroku Sądu Najwyższego z dnia 4 maja 2000 roku w sprawie *Prefektura Voiotia v. RFN* (11/2000) w tłumaczeniu na język angielski zob. M. Gavouneli, I. Bantekas, *Sovereign immunity – tort exception – jus cogens violations – World War II reparations – international humanitarian law*, *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany. Case No. 11/2000. Areios Pagos (Hellenic Supreme Court), May 4, 2000*, *American Journal of International Law* 2001, vol. 95, s. 198–204.

działania naruszające bezwzględnie obowiązujące normy prawa międzynarodowego, nie były aktami *de iure imperii*. Reasumując, sąd uznał, że państwo niemieckie w sposób milczący (*tacitly*) zrzekło się immunitetu¹⁶.

Wyrok greckiego Sądu Najwyższego w tej sprawie, zwanej również sprawą *Distomo*, nie był równoznaczny z zakończeniem batalii powodów o odszkodowanie. Państwo niemieckie nie zastosowało się do orzeczenia, co skutkowało wszczęciem postępowania egzekucyjnego. Stało się tak, pomimo braku zgody ministra sprawiedliwości na zajęcie własności obcego państwa wymaganej przez greckie prawo. Próba przymusowego wyegzekwowania wyroku spotkała się ze sprzeciwem Niemiec, które wystąpiły do sądu o zawieszenie postępowania. Sąd pierwszej instancji nie przychylił się do tego żądania, jednakże sąd drugiej instancji oraz Sąd Najwyższy orzekły, że egzekucja nie była zasadna. Sprawa znalazła swój finał przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (dalej jako Trybunał strasburski lub ETPC), gdzie skarżący podnieśli m.in. zarzut ograniczenia ich prawa do sądu. Trybunał strasburski w decyzji z dnia 12 grudnia 2002 roku uznał jednak, że do naruszenia prawa nie doszło¹⁷.

VI. Sprawa *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*

Przełomowy punkt w orzecznictwie sądów krajowych dotyczącym immunitetu państwa stanowi wspomniana już sprawa *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*. Postępowanie w tej sprawie zainicjował w dniu 23 września 1998 roku obywatel włoski Luigi Ferrini, który domagał się odszkodowania za fizyczne i psychiczne szkody doznane podczas drugiej wojny światowej¹⁸. Powód został aresztowany

¹⁶ Trzeba zaznaczyć, że odmienne było stanowisko greckiego Najwyższego Sądu Specjalnego, któremu zgodnie z grecką konstytucją przysługuje kompetencja do ostatecznego rozstrzygnięcia w kwestiach interpretacji prawa międzynarodowego. Wyrokiem z dnia 17 września 2002 roku w sprawie *RFN v. Miltiadis Margellos* (International Law Reports, vol. 129, s. 525) sąd ten orzekł, że w świetle zwyczajowego prawa międzynarodowego postępowanie przeciwko obcemu państwu przed sądem krajowym w związku z deliktem popełnionym przez siły zbrojne tego państwa jest niedopuszczalne. Wyrok zapadł stosunkiem głosów 6:5. Zob. K. Bartsch, B. Elberling, *Jus cogens vs. State Immunity, Round Two: The Decision of the European Court of Human Rights in the Kalogeropoulou et al. v. Greece and Germany Decision*, German Law Journal 2003, vol. 4, no. 5, s. 481–482.

¹⁷ Decyzja ETPC z dnia 12 grudnia 2002 roku w sprawie *Kalogeropoulou v. Grecja i RFN*, nr skargi 59021/00. Szerzej na temat tej sprawy zob. K. Bartsch, B. Elberling, *op. cit.*, s. 478–491.

¹⁸ Szerzej na temat tej sprawy zob. A. Bianchi, *State immunity – deportation and forced labor claim – international crimes – jus cogens – tort exception – universality of jurisdiction in civil cases, Ferrini v. Federal Republic of Germany. Italian Court of Cassation, March 11, 2004*, American Journal of International Law 2005, vol. 99, s. 242–248; P. De Sena, F. De Vittor, *State Immunity and Human Rights: The Italian Supreme Court Decision on the Ferrini Case*, European Journal of International Law 2005, vol. 16, no. 1, s. 89–112; C. Focarelli, *Denying Foreign State Immunity for Commission of International Crimes: the Ferrini Decision*, International and Comparative Law Quarterly 2005, vol. 54, s. 951–958; A. Gattini, *War Crimes and State Immunity in the Ferrini Decision*, Journal of International Criminal Justice 2005, vol. 3, s. 224–242; M. Iovane, *The Ferrini Judgment of the Italian Supreme Court: Opening up Domestic Courts to Claims of Reparation for Victims of Serious Violations of Fundamental Human Rights*, Italian Yearbook of International Law 2005, vol. 14, s. 165–193.

w okolicach Arezzo przez niemieckie oddziały okupacyjne w dniu 4 sierpnia 1944 roku i deportowany do Trzeciej Rzeszy, gdzie świadczył przymusową pracę na rzecz tamtejszych przedsiębiorstw. Następnie przetransportowano go do obozu pracy, w którym przebywał do 20 kwietnia 1945 roku.

Wyrokiem z dnia 3 listopada 2000 roku sąd pierwszej instancji w Arezzo orzekł, iż działania pozwanego państwa należały do kategorii aktów o charakterze publicznonaprawnym, a tym samym, zgodnie ze zwyczajowym prawem międzynarodowym, przysługuje mu w tej sprawie immunitet. Rozstrzygnięcie sądu w Arezzo zyskało aprobatę w wyroku Sądu Apelacyjnego we Florencji z dnia 14 stycznia 2002 roku.

Z prezentowanym stanowiskiem nie zgodził się jednakże Sąd Kasacyjny (*Corte di Cassazione*), który podzielił jeden z argumentów powoda¹⁹. Skarżący wskazywał m.in., że zasada immunitetu państwa nie odzwierciedla istniejącego zwyczajowego prawa międzynarodowego, a nawet jeśli rzeczywiście miała status prawa zwyczajowego, strona pozwana nie może korzystać z immunitetu, bowiem dopuściła się naruszenia norm peremptoryjnych. Sąd nie miał wątpliwości co do istnienia normy, choć przyznał, że zauważalne jest stopniowe zawężanie zakresu immunitetu państwa, który początkowo miał charakter absolutny. Przeważającą część swych rozważań poświęcił natomiast kwestii zastosowania immunitetu państwa w przypadku naruszenia norm *iuris cogentis*.

Sąd zauważył na wstępie, że bez wątpienia działania niemieckie, których dotyczyła skarga, były wyrazem władzy suwerennej, ponieważ zostały przeprowadzone w ramach operacji wojennej. Podkreślił równocześnie, że kluczowe znaczenie w sprawie ma ustalenie, czy immunitet przysługuje również w razie popełnienia zbrodni międzynarodowych naruszających uniwersalne wartości, przewyższające indywidualne interesy poszczególnych państw. Rodzaj norm naruszonych przez państwo uznano za czynnik wyróżniający rozpoznawaną sprawę. Sąd stwierdził następnie, że deportacja i poddawanie ludzi przymusowej pracy niewątpliwie stanowi zbrodnię wojenną. Co więcej, wyjątkowo poważny charakter tych zbrodni uznało samo państwo niemieckie, które wraz z przedsiębiorstwami czerpiącymi zyski z pracy robotników przymusowych powołało do życia fundację „Pamięć, Odpowiedzialność, Przyszłość”. Utworzenie fundacji jest dowodem na to, że doświadczenia powoda nie stanowią odosobnionego przypadku, lecz tego typu działania Trzeciej Rzeszy miały charakter masowy.

Co ciekawe, sąd krytycznie odniósł się do rozstrzygnięcia greckiego Sądu Najwyższego w sprawie *Prefektura Voiotia v. Republika Federalna Niemiec*. Zgodził się wprawdzie z konkluzją, jednakże zaprezentował inny sposób rozumowania. Stwierdził mianowicie, że zrzeczenie się immunitetu nie może mieć charakteru ogólnego, a uznanie określonego działania za wyrażające taką wolę możliwe jest tylko przy uwzględnieniu okoliczności konkretnej sprawy. Zbrodnie międzynarodowe naruszają podstawowe prawa człowieka chronione przez normy peremptoryjne stojące na szczycie systemu prawa międzynarodowego i mające pierwszeństwo przed pozosta-

¹⁹ Treść wyroku Sądu Kasacyjnego z dnia 11 marca 2004 roku w sprawie *Ferrini v. RFN* (5044/2004) w języku włoskim zob. Rivista di diritto internazionale 2004, vol. 87, s. 540–551; tłumaczenie na język angielski zob. International Law Reports, vol. 128, s. 658 i n.

łymi normami, a w konsekwencji także tymi dotyczącymi immunitetu. Niezależnie od miejsca popełnienia takiej zbrodni, zgodnie z zasadami jurysdykcji uniwersalnej, sądy krajowe mają kompetencję do rozpoznania spraw zarówno karnych, jak i cywilnych. Na państwach spoczywa obowiązek nieuznawania sytuacji wynikających z popełnionych zbrodni międzynarodowych. W ocenie sądu przyznanie państwu immunitetu w takich sytuacjach jest sprzeczne z porządkiem normatywnym i niweczy ochronę wartości mających szczególne znaczenie dla całej wspólnoty międzynarodowej. Odstępstwo od immunitetu wynika z podstawowej zasady prawa międzynarodowego, jaką jest obecnie poszanowanie nienaruszalnych praw człowieka. Wraz z pojawieniem się tej zasady uległ zmianie zakres innych, w szczególności zasady suwerennej równości państw. Sąd zwrócił uwagę, że normy prawa międzynarodowego nie mogą być interpretowane w oderwaniu od systemu, którego są częścią.

Za kolejny czynnik odróżniający sprawę uznano miejsce zbrodniczej działalności państwa. Podkreślono, że stan faktyczny jest o tyle charakterystyczny, iż działalność ta została zapoczątkowana w państwie orzekającego sądu. Sąd dowodził następnie stopniowej utraty znaczenia kryterium podziału na *acta iure imperii* i *acta iure gestio-nis* w sporach dotyczących deliktów. W końcowej części rozważań wskazał ponadto, iż skoro immunitet funkcjonalny organów państwa wynika z samego immunitetu państwa, a w przypadku popełnienia zbrodni międzynarodowej immunitet organom państwa nie przysługuje, to nie może z immunitetu korzystać również państwo, które dopuściło o się takiej zbrodni.

W oparciu o powyższe okoliczności Sąd Kasacyjny uchylił zaskarżony wyrok i zwrócił sprawę do ponownego rozpoznania sądowi w Arezzo.

VII. Podsumowanie

Zaprezentowany wybór orzeczeń sądów krajowych ma ograniczony charakter, bowiem dotyczy jedynie tych rozstrzygnięć, w których argumentowano za uchyleniem immunitetu jurysdykcyjnego państwa w związku z naruszeniem norm *iuris cogentis*, a roszczenia majątkowe były wywodzone ze zdarzeń mających miejsce przede wszystkim podczas drugiej wojny światowej. Jednocześnie wybór ten nie ma charakteru wyczerpującego i obejmuje jedynie najważniejsze tego typu wyroki²⁰. Należy podkreślić, że odmienny kierunek dotyczący immunitetu jurysdykcyjnego państwa, w kontekście poważnych naruszeń praw człowieka i bezwzględnie obowiązujących norm prawa międzynarodowego, wybrały w ostatnich latach sądy m.in. Belgii, Brazylii, Francji, Kanady, Niemiec, Nowej Zelandii, Polski, Serbii, Słowenii i Wielkiej Brytanii²¹. Przykładowo w polskiej sprawie *Natoniewski v. Republika*

²⁰ Pozostałe to m.in. wyroki włoskiego Sądu Kasacyjnego z dnia 29 maja 2008 roku w sprawie *Giovanni Mantelli i inni* oraz *Liberato Maietta*, a także wyrok z dnia 21 października 2008 roku w sprawie *Civitella*.

²¹ Zob. § 74–75, 85 i 96 wyroku MTS z dnia 3 lutego 2012 roku w sprawie immunitetów jurysdykcyjnych państwa (*Niemcy v. Włochy: interwencja Grecji*), w którym wymienia się wyrok sądu pierwszej instancji w Gandawie z 2000 roku w sprawie *Botelberghe v. Niemcy*; wyrok Sądu Federalnego Rio de Janeiro z dnia 9 lipca 2008 roku w sprawie *Barreto v. RFN*; wyrok Sądu

Federalna Niemiec Sąd Najwyższy orzekł w postanowieniu z dnia 29 października 2010 roku, iż Niemcom przysługiwał immunitet w postępowaniu o zadośćuczynienie za krzywdę doznaną przez powoda w 1944 roku podczas pacyfikacji miejscowości Szczecyn przez siły zbrojne Trzeciej Rzeszy²². Choć wyrok MTS z dnia 3 lutego 2012 roku również nie otwiera drogi do dalszego ograniczania zakresu tego immunitetu, to wskazane rozstrzygnięcia zasługują na uwzględnienie z kilku powodów.

Po pierwsze, część analizowanych orzeczeń została przez MTS całkowicie pominięta. Badając praktykę państw dotyczącą immunitetu jurysdykcyjnego, przejawiającą się w decyzjach sądów krajowych, Trybunał nie wspomniał ani o sprawie *Von Dardel v. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich*, ani o wyrokach w sprawie *Princz v. Republika Federalna Niemiec*²³. Tymczasem jeden z głównych argumentów Niemiec w postępowaniu przed MTS opierał się na twierdzeniu, iż z wyjątkiem sądów włoskich oraz greckich, żaden sąd krajowy nie pozbawił państwa immunitetu w związku z działaniami sił zbrojnych tego państwa podczas konfliktu zbrojnego²⁴.

Po drugie, przegląd tych orzeczeń, w szczególności w sprawach *Prefektura Voio-tia v. Republika Federalna Niemiec* oraz *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*, pozwala lepiej zrozumieć genezę i istotę sporu pomiędzy państwem niemieckim i Republiką Włoską, którego punkt kulminacyjny stanowiło postępowanie przed Trybunałem.

Po trzecie, ograniczenie analizy do tych rozstrzygnięć umożliwia nie tyle odpowiedź na pytanie, czy wykształciła się nowa norma zwyczajowa dopuszczająca zastosowanie wyjątku od zasady immunitetu jurysdykcyjnego państwa – jak to było

Apelacyjnego w Paryżu z dnia 9 września 2002 roku oraz wyroki francuskiego Sądu Kasacyjnego z dnia 16 grudnia 2003 roku (nr 02-45961, tzw. sprawa *Bucheron*); 2 czerwca 2004 roku (nr 03-41851, tzw. sprawa *X*) oraz 3 stycznia 2006 roku (nr 04-47504, tzw. sprawa *Grosz*); wyrok Sądu Apelacyjnego w Ontario z dnia 30 czerwca 2004 roku w sprawie *Bouzari v. Islamska Republika Iranu*; wyrok niemieckiego Najwyższego Sądu Federalnego z dnia 26 czerwca 2003 roku w sprawie *Obywatele greccy v. RFN*, III ZR 245/98; wyrok Sądu Najwyższego Nowej Zelandii z 2007 roku w sprawie *Fang v. Jiang*; postanowienie polskiego Sądu Najwyższego z dnia 29 października 2010 roku, IV CSK 465/09; wyrok sądu pierwszej instancji w Leskovac z dnia 1 listopada 2001 roku; wyrok Sądu Konstytucyjnego Słowenii z dnia 8 marca 2001 roku, Up-13/99; wyrok Izby Lordów z dnia 14 czerwca 2006 roku w sprawie *Jones v. Arabia Saudyjska*. Treść wyroku dostępna jest na stronie internetowej MTS: <http://www.icj-cij.org>.

²² Postanowienie to doczekało się kilku komentarzy. Zob. m.in. W. Czapliński, glosa do postanowienia SN z dnia 29 października 2010 roku, IV CSK 465/09, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2011, nr 7–8, s. 559–575; M. Kałduński, *State Immunity and War Crimes: the Polish Supreme Court on the Natoniewski Case*, *Polish Yearbook of International Law* 2010, vol. XXX, s. 235 i n.; R. Nowosielski, *State Immunity and the Right of Access to Court. The Natoniewski Case before the Polish Courts*, *Polish Yearbook of International Law* 2010, vol. XXX, s. 263 i n.

²³ Zob. wyrok MTS, m.in. § 72–76, 83 i 96. Na marginesie należy zaznaczyć, że nie wspomniano również o wyroku ETPC z dnia 23 marca 2010 roku w sprawie *Cudak v. Litwa*, nr skargi 15869/02. W orzeczeniu tym Trybunał strasburski stwierdził naruszenie prawa do sądu (art. 6 EKPC) w związku z przyznaniem immunitetu jurysdykcyjnego Polsce w postępowaniu przed sądem litewskim. Wprawdzie okoliczności sprawy były odmienne od sprawy włoskiej i greckiej, niemniej wśród orzeczeń ETPC wymienionych przez Trybunał wyrok w sprawie *Cudak v. Litwa* w ogóle się nie pojawił.

²⁴ Wyrok MTS, § 63.

przedmiotem zainteresowania MTS – co skoncentrowanie się na głównych problemach związanych z próbą zmiany przyjętej linii orzeczniczej i poznaniu najważniejszych rozwiązań interpretacyjnych przyjętych przez sądy.

W tym kontekście odnotowania wymaga fakt, iż pomiędzy sądami krajowymi nie było zgodności co do tego, czy działania lub zaniechania naruszające normy bezwzględnie obowiązujące mieszczą się w zakresie wykonywania suwerennej władzy. Dla greckiego Sądu Najwyższego postępowanie sprzeczne z normami *iuris cogentis* nie stanowiło działania *de iure imperii*, a w konsekwencji państwo nie mogło korzystać z przywileju zarezerwowanego dla sfery publicznoprawnej. Włoski Sąd Kasacyjny był przeciwnego zdania, przy czym sama kwalifikacja działań Trzeciej Rzeszy do jednej z dwóch kategorii miała drugorzędne znaczenie dla ostatecznego rozstrzygnięcia. MTS zajął w tej kwestii jednoznaczne stanowisko i stwierdził, że działania niemieckich sił zbrojnych i organów państwa, które były przedmiotem postępowania przed włoskimi sądami, stanowiły *acta iure imperii*. Trybunał zauważył, że same pojęcia *iure imperii* oraz *iure gestionis* nie przesądzają o zgodności określonego aktu państwa z prawem, a jedynie wskazują zespół norm, który powinien stanowić punkt odniesienia dla oceny danego aktu. W przypadku aktów *de iure imperii* są to normy dotyczące wykonywania suwerennej władzy, natomiast dla działań państwa *iure gestionis* właściwe będą normy regulujące niesuwerenne akty państwa²⁵.

Nie można też nie poruszyć istotnej kwestii dostępności i wykorzystania alternatywnych środków dochodzenia roszczeń, na którą już kilkanaście lat temu zwróciła uwagę sędzia Wald w swej opinii odrębnej²⁶. Wprawdzie w sprawie *Princz v. Republika Federalna Niemiec* można mieć wątpliwości co do tego, czy powód w pełni wykorzystał dostępne mu sposoby uzyskania odszkodowania, skoro w pewnym ograniczonym okresie czasowym spełniał kryteria ubiegania się o rekompensatę, lecz o nią nie wystąpił, niemniej tzw. '*last resort*' argument zyskał zwolenników również w kontekście spraw włoskich. Był to ważny element argumentacji strony włoskiej w postępowaniu przed Trybunałem, która utrzymywała, że pozbawienie państwa niemieckiego immunitetu było zasadne, gdyż zawiodły wszelkie inne próby zapewnienia odszkodowania ofiarom Trzeciej Rzeszy²⁷. Choć MTS ten argument odrzucił, trzeba jednocześnie zauważyć, że w swych rozważaniach poświęcił mu najmniej miejsca²⁸.

Kolejny problem, który trzeba zasygnalizować, dotyczył możliwości wyegzekwowania korzystnego dla pokrzywdzonego wyroku. Wygranie procesu o rekompensatę pieniężną z pozwanym państwem nie gwarantowało bowiem rzeczywistego

²⁵ *Ibidem*, § 60.

²⁶ Na marginesie można zauważyć, że zarzut niewykorzystania alternatywnych środków dochodzenia roszczeń podniosła Wielka Brytania w sprawie *Al-Adsani v. Wielka Brytania*, wskazując na drogę dyplomatyczną i skargę międzypaństwową. ETPC nie poświęcił tej kwestii miejsca w swych rozważaniach. Zob. wyrok ETPC z dnia 21 listopada 2001 roku w sprawie *Al-Adsani v. Wielka Brytania*, nr skargi 35763/97.

²⁷ Zob. m.in. kontrmemoriał Włoch z dnia 22 grudnia 2009 roku, § 6.26. Treść kontrmemoriału dostępna jest na stronie internetowej MTS: <http://www.icj-cij.org>.

²⁸ Zob. wyrok MTS, § 98–104.

zaspokojenia roszczeń powoda, co w sposób dobitny obrazuje przypadek z orzecznictwa sądów greckich. Wynika to zapewne głównie z faktu, iż o ile pozbawienie immunitetu w postępowaniu sądowym nie rodzi jeszcze natychmiastowych konsekwencji, o tyle przymusowe wykonanie wyroku ma daleko idące skutki w relacjach pomiędzy państwem stroną procesu i państwem sądu, a nawet państwami trzecimi, np. państwem, w którym prowadzone jest postępowanie egzekucyjne.

Punkt wspólny w przytoczonych orzeczeniach można sprowadzić do stwierdzenia, iż w przypadku naruszenia norm, które stanowią rdzeń systemu prawa międzynarodowego, państwo nie może korzystać z immunitetu jurysdykcyjnego. Działania lub zaniechania sprzeczne z normami o fundamentalnym znaczeniu dla całej wspólnoty międzynarodowej nie można bowiem pogodzić z zasadą immunitetu. W przypadku naruszenia tego rodzaju normy państwo w sposób dorozumiany zrzeka się swojego przywileju. Jednocześnie pozostałym państwom, jako zainteresowanym ochroną podstawowych wartości, na których opiera się system prawa międzynarodowego, przysługuje jurysdykcja uniwersalna nie tylko w sprawach karnych, ale również cywilnych. Orzekające sądy były także zgodne co do tego, że naruszone powszechnie akceptowane normy prawa międzynarodowego, przez większość z nich określane w wyrokach jako *iuris cogentis*, istniały w chwili popełnienia opisanych zbrodni. Przy takim ujęciu problematyki immunitetu jurysdykcyjnego państwa istotny jest przede wszystkim fakt naruszenia normy o charakterze peremptoryjnym, niezależnie od tego, czy działalność państwa naruszającą normę uznamy za mieszczącą się w granicach wykonywania suwerennej władzy, czy też nie. Głównym przedmiotem zainteresowania jest rodzaj naruszonej normy.

Trybunał nie podzielił powyższego toku rozumowania. Odrzucił obydwie argumenty strony włoskiej mające służyć uzasadnieniu odstępstwa od zasady immunitetu jurysdykcyjnego państwa, w znacznej mierze pokrywające się z rozwiązaniami przyjętymi w omówionych orzeczeniach sądów krajowych. Pierwszy z nich opierał się na twierdzeniu, iż wyjątek jest dopuszczalny w przypadku aktów państwa skutkujących śmiercią, uszkodzeniem ciała lub szkodą wyrządzoną w mieniu, mających miejsce na terytorium państwa sądu (*territorial tort principle*). Drugi dotyczył przedmiotu i okoliczności sprawy, bazując na trzech elementach: kwalifikacji aktów państwa jako zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, rodzaju naruszonych norm (*iuris cogentis*) oraz wykorzystaniu alternatywnych metod dochodzenia roszczeń.

Wyrok MTS jest zgodny z dotychczasowym zakresem immunitetu jurysdykcyjnego, opartym na podziale aktów państwa na *acta iure imperii* i *acta iure gestionis*. Działania państwa włoskiego zostały uznane za naruszające immunitet Niemiec, przy czym wyrok nie zapadł jednomyślnie²⁹. Trybunał rozstrzygnął spór, wybierając kierunek odmienny od tego, który wynika z analizowanych orzeczeń, uznając niejako, że sądy w większym stopniu normy prawa międzynarodowego kreowały niż rekonstruowały. Jaki będzie wpływ wyroku na kolejne orzeczenia sądów krajowych dotyczące immunitetu jurysdykcyjnego państwa, pokaże czas.

²⁹ Zdania odrębne złożyli sędziowie A.A. Cançado Trindade i A.A. Yusuf oraz sędzia *ad hoc* G. Gaja. Treść zdań odrębnych dostępna jest na stronie internetowej MTS: <http://www.icj-cij.org>.

SUMMARY

JURISDICTIONAL IMMUNITY OF THE STATE IN SELECTED JUDGMENTS OF NATIONAL COURTS

The rule of State immunity occupies a special place in international law, since it belongs to a narrow group of norms directly influenced by judgments of national courts. The question, however, concerns the role of national judiciary in the development of international law and the State immunity in particular.

The issue whether national courts create the scope of jurisdictional immunity of the State, or simply confirm its existence, is crucial in the context of judgments denying immunity to foreign states in respect of violations of peremptory norms of international law (*jus cogens*). The International Court of Justice in a dispute between the Federal Republic of Germany and the Italian Republic, originating in the Italian Court of Cassation *Ferrini* judgment, declared in favour of the former, thus finding such decisions to be contrary to customary international law. Analysis of states' jurisprudence in the judgment of 3 February 2012 in *the jurisdictional immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)* case is, however, neither exhaustive, nor extensive.

The article focuses on judgments of national courts dealing with claims for compensation arising from the facts that occurred mainly during the second world war, in which exception in the rule of State immunity was justified on the basis of *jus cogens* violations. Selection of judicial decisions encompass judgments delivered in proceedings against the USSR (*Von Dardel*) and the Federal Republic of Germany (*Princz, Prefecture of Voiotia* and *Ferrini*). On the one hand, it takes into account the case law of American courts omitted by the International Court of Justice and, on the other, it enables gaining a deeper insight into origins and the essence of the dispute between Germany and Italy. Above all, analysis of these judgments allows for following legal reasoning of national courts, rejecting jurisdictional immunity of the State in case of violations of peremptory norms, and identifying the main problems in their struggle for change of well-grounded jurisprudence on State immunity.